

Hüseyn Cavid irsi Türkiyədə

Azərbaycan ədəbiyyatının bənzərsiz şairi, türk xalqlarının mədəni təmsilçisi, fəlsəfi fikrin əfəndisi H.Cavidin həyatı və zəngin yaradıcılığı haqqında indiyədək xeyli araşdırmalar aparılmış, Cavid yaradıcılığının ideya bədi müziyyətləri müxtəlif aspektlərdən təhlil edilmişdir. Nəticədə ortaya bir sıra monoqrafiyalar çıxarılmışdır. H.Cavidin yaradıcılığı yalnız bizlər üçün deyil, ümumilikdə türk dünyası üçün də qiymətli bir xəzinədir. Son dövrlərdə xarici ölkələrdə, xüsusilə Türkiyədə filosof şairimiz H.Cavidin ədəbi irsinə marağın artdığı müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bu ölkədə Ə.B.Ərsilasın, Mustafa Türkoqul, Ənvər Uzun və başqalarının H.Cavidə aid bir neçə məqalə və kitabları nəşr olunmuşdur.

Bu baxımdan türkiyəli alim Ərdoğan Uygurun yeni çapdan çıxmış "H.Cavidin ədəbi fəaliyyəti" və "Topal Teymur" pyesi adlı kitabı diqqəti cəlb edir. Ankarada nəşr olunmuş bu kitab giriş və üç bölmədən ibarətdir.

I bölmə Hüseyn Cavidin həyatının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bu bölmədə H.Cavidin vaxtı ilə müsəlman Şərqiyyənin ən böyük elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan Naxçıvanda anadan olması, "Məktəbi-tərbiyə"dəki təhsil illəri, gözünün müalicəsi üçün İrana gətməsindən və Təbriz mədrəsəsində təhsilini davam etdirməsi və 1903-cü ildə İstanbula gətməsindən, darülfunun ədəbiyyat şöbəsinə daxil olmasından, türk ədəbi mühitinin H.Cavidə təsirindən, türk ədəbi şəxsiyyətləri və ziyalıları ilə tanışlıqlarından və onlardan ədəbiyyat və fəlsəfə dərsləri almasından bəhs edir. Tədqiqatçı onun tənqizmə ədəbiyyatını, "Sərvəti-funun" şairlərinin əsərlərini, ədəbi şəxsiyyətlərini geniş şəkildə araşdırma və incələmə firsəti bulduğunu və nəhayət, Türkiyə vasitəsilə Avropa və özəlliklə fransız ədəbiyyatını da incələmə imkanına qovuşmasından söhbət açaraq Türkiyə ədəbi mühitinin H.Cavidə "mədəniyyət və yeniləşmə" baxımından təsirini Ə.Şərifin sözləri ilə ifadə edərək yazır:

"İstanbuldan dönüşündən sonra öz yaradıcılığında bambaşqa yol seçmiş, çox zaman əruz vəznində yazsa da, yeni biçimlərdən və mövzulardan istifadə etməyə başlamışdır. Bu cəhətdən, vətən şairi

Hüseyn Cavid öz yaradıcılığında İstanbul təlim və tərbiyəsinin də rol və əhəmiyyətini aydınlaşdırmışdır".

Birinci bölmədə Ərdoğan Uygur həmçinin H.Cavidin sosioloji və fəlsəfi pyesləri haqqında qısa da olsa öz fikirlərini bildirməklə yanaşı, onun sovet dövrü ədəbi fəaliyyətini (1920-1937) incələmişdir. O, "Ana", "Maral", "Uçurum" və "Şeyda" əsərləri əsasında Cavidin sosioloji görüşlərini, "Şeyx Sənan" və "İblis" əsərləri əsasında isə onun fəlsəfi görüşlərini araşdıraraq yazır ki, əruz vəznində qələmə alınan bu əsər ("Şeyx Sənan") dünyəvi eşq ilə ruhani eşq arasındakı çatışma və onun sonuncları haqqındadır. Onun fikrincə, əsərin yorumlanmasında "Marksist" cəhətdən baxmaq durumunda qalan Azər-

baycan ədəbiyyat adamları Şeyx Sənanın davranışlar silsiləsini insan sevgisinin ucalığı və dinin məğlubiyəti olaraq görürlər. Bu yorumdən hərəkətlə Sovet Azərbaycanı dövründə Cavidin ən çox sehnəyə qoyulan əsəri "Şeyx Sənan" olur. Oysa gerçəkdə Şeyx Sənan, cismani zövq uğruna kutsal gördüyü hər dəyəri ayaqlar altına almaqla, insanın nəfsani arzularından qaynaqlanan acizliyini gözlər önünə sorer".

Düzdür, Xumarın sevgisi yolunda müqəddəs dəyərlərdən keçən, dinə zidd hərəkətlər edərək şorab içən Şeyx Sənanıdır. Təriqət başçısı, bir İslam Şeyxi öz eşqi yolunda Xumarla nəhrə atlarlaq ölən, ruhu isə göylərə uçan Şeyx Sənan islam dinindən uzaqlaşsasa da, yeni bir fəlsəfi təriqətin əsasını qoyur ki, bu da "böyük eşq", "bəşəri sevgi", məhəbbət təriqətidir. Cavidin yaratdığı bu təriqət sufizmədən, hürufizmədən, panteizmədən fərqlənir. Cavid Nəsimi kimi sufi deyil, Cavidə tanrıya sevgi tərənnum edilir, çünki Cavidə Tanrı ilə sevgi bərabərdir.

Kitabın II bölməsində müəllif şairin sovet dövrü ədəbi fəaliyyətinə - "Afət", "Knyaz", "Peyğəmbər", "Topal Teymur", "Xəyyam", "İblis" və "Azər" əsərlərinə, H.Cavidin dil anlayışı məsələsinə toxuna-

raq yazır: "XX yüzil başlarında Azərbaycan dilində ciddi tartışmalar yaşanır. H.Cavid, Əli bəy Hüseynzadə kimi bir qisim şair və yazar, İsmail Qaspralının "Dildə, fikirdə, işdə birlik" düsturundan hərəkətlə, ortağ Türkcənün İstanbul şivəsi olması gerəkdiyini savunur və əsərlərində bu şivəyə sıxca müraciət edərkən, bir qismi farsçaya, arabçaya və ya rusaya simpatiyə baxar. Üçüncü qisim (C. Məmməqluzadə) isə ana dil olaraq Azərbaycan türkcəsini savunur". Cavid türk dünyasının ortağ dili olaraq İstanbul şivəsini görür və bu şivə ilə və ya bu şivəyə aid kəlmələri işlədir. Cavidin bu ortağ dil və ortağ ədəbiyyat düşüncəsi sovet yazarlarında böyük etirazə səbəb olur və hətta onu xalq düşməni olmaqla suçlarlar.

Sənət xalq üçündür. Cavidə görə xalqdan, həyatdan ayrı bir sənət yoxdur. Cavidin yazı tərzini özünəməxsus üsluba malik idi. O, ədəbiyyatın sifarişlə yazılmasının əleyhinə idi və sənətkarın müstəqil və sərbəst düşüncədə olmasının tərəfdarı idi. O da düzdür ki, E.Uygurun da dediyi kimi "yeni dünya dövrünə yabançı idi". H.Cavid də sosializm dünyasına yad idi. Buna baxmayaraq Cavid də realistlər kimi dövrün sosial problemləri yaxından düşündürürdü. Məsələyə bu baxımdan ya-

naşdıqda onun ən realist əsəri "İblis"dir.

Kitabda E.Uygur Cavidin sənət məsələlərinə də toxunaraq bu qənaətə gəlir ki, "Cavid yaradıcılığının dəyəri ondadır ki, o, heç zaman dəyişməyən bir ideya ilə yaşayır".

III bölmədə isə H.Cavidin 1926-cı ildə qələmə aldığı "Topal Teymur" pyesi verilib. Bu dram Türkiyə tarixi ilə yaxından bağlıdır. H.Cavidin üslubuna sadıq qalaraq əsər Türkiyə türkcəsinə tərcümə olunub ki, bu da çox yerinə düşür, çünki Cavid bu dramda "türk əqvamının" birliyi məsələsinə önəmli bir ideya kimi irəli sürmüşdür.

Bizə elə gəlir ki, Erdoğan Uygurun "H.Cavidin ədəbi fəaliyyətləri və "Topal Teymur" pyesi" adlı əsəri filosof şairimiz Hüseyn Cavidin Türkiyədə tanınması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Əbülfəz QULİYEV,
filologiya elmləri doktoru,
Lütviyyə ƏSGƏRZADƏ,
filologiya elmləri namizədi,

Naxçıvan